

Šíření náboženských myšlenek po Hedvábné cestě

Oboustranný pohyb obchodníků a vyslanců různých národností po Hedvábné cestě napomáhal spolu s přímými náboženskými misemi či náboženskou expanzí i šíření náboženství. Různá náboženství, počínaje buddhismem, se do Číny rozšířila právě po Hedvábné cestě přes střední Asii. V Číně nakonec došlo k podivuhodné synkrezi tří původně samostatných náboženských směrů: mahájánového buddhismu, lidového taoismu a konfucianismu (formulováno jako *tři nauky v jednom*, čínsky 三教合流 *sān jiào hé liú*, též 三教合一 *sān jiào hé yī*).

V čínském lidovém náboženství existují tyto směry svobodně vedle sebe, příslušnost k více než jedné náboženské společnosti je běžné. Pojem „trojí učení“, v jehož rámci se lidé v každodenním životě řídili konfuciánskými zásadami, pro rituální očišťování a vymítání zlých duchů vyhledávali taoisty a k pohřebním obřadům najímali buddhistické mnichy, vyjadřoval úctu lidí ke všem třem náboženstvím.

Řady buddhistických pagod a velkých pečlivě zhotovených jeskynních chrámů táhnoucích se od Kuče na západě po Luo-jang na východě, zaznamenávají přenesení buddhismu z Indie na východ přes Karákóram a demonstrují vývoj v designu stúp, tak jak byly absorbovány lokální ideje. Jejich provedení odráží sponzorování místními úřady a centrální císařskou vládou, jakož i dary bohatých obchodníků a vliv mnichů, kteří cestovali po trasách, z nichž mnoho cest bylo dokumentováno již od 2. století před n. l. Jiné náboženské budovy odrážejí soužití mnoha náboženství (stejně jako mnoha etnických skupin) podél Tchienšanského koridoru, včetně zoroastrismu, hlavního náboženství Sogdů v oblasti Sedmiříčí (též Džetyసు), manicheismu v údolí řek Ču a Talas a ve městech Kočo (Kao-čchang) a Luo-jang, nestoriánského křesťanství v Sin-t'iangu a Čchang-anu a islámu v Buraně na severu dnešního Kyrgyzstánu, nedaleko ruin starověkého Balasagunu.

Buddhismus

Buddhismus dnes patří mezi největší světová náboženství. Vznikl v severní Indii v 6. až 5. století před n. l. na základě učení Siddharty Gautamy (asi 563–asi 483 před n. l.), pozdějšího Buddha (Probuzeného). V době, kdy začal pronikat přes střední Asii do Číny, měl za sebou již několik staletí vývoje. O době jeho příchodu panují dohady. První kontakty s buddhistickým učením se vztahují k 1. roku éry Jüan-šou (元寿 *Yuánshòu*) chanského císaře

Aj-tiho (哀帝 *Āidi*, vládl 7–1 před n. l.), tj. roku 2 před n. l., kdy jakýsi Číňan jménem Ťing Lu (景庐 *Jǐng Lú*)¹ údajně obdržel několik sůter od vyslance panovníka Velkých Jüe-č'ü a zaslal je císařskému dvoru. Vzhledem k frekventovaným stykům, které existovaly mezi Čínou a středoasijskými státy, popřípadě severní Indií již nejméně od 2. století před n. l., to pravděpodobně nebyl první kontakt s buddhismem. Pouze se nezachovaly přímé písemné zmínky – i výše uvedený údaj pochází až z první poloviny 5. století.

Podle legendy první buddhističtí misionáři přišli do Číny v polovině 1. století n. l. V tradičním podání chanský císař Ming-ti (汉明帝 *Hàn Míngdì*, vládl 57–75 n. l.) spatřil ve snu Buddhu. Vyslal posly do střední Asie, aby mu přinesli zprávy o jeho učení. Poslové s sebou přivezli mnichy Kášjapamátangu a Dharmaratnu, pocházející ze střední Indie, kteří právě pobývali u Velkých Jüe-č'ü.

Tito údajně první buddhističtí mniši v Číně přivezli na bílých koních buddhistické sůtry a obrazy. Císař dal na jejich počest zřídit klášter Bílého koně (*Paj-ma-s'* 白马寺 *Báimǎ Sì*), jenž dosud stojí v Luo-jangu a tradičně se datuje do roku 68 n. l. O další činnosti v klášteře Bílého koně v následujících sedmdesáti letech nevíme prakticky nic. Pro časté boje se Siungnuy, proti nimž byly vedeny velké vojenské akce, byly zřejmě styky se střední Asií načas přerušeny. Legenda je však pozdějšího data a existence kláštera je doložena až od konce 3. století n. l.

Přestože nemáme přímé důkazy o tom, že se buddhismus uchýtil v Číně před 2. stoletím n. l., existují texty naznačující, že v zárodečné formě existoval již v 1. století. Například císařský výnos z roku 65 n. l., týkající se císařova nevlastního bratra Liou Jinga (刘英 *Liú Yīng*, † 71), prince z Čchu, obsahuje zmínku o přinášení oběti Buddhovi a „Žlutému starci“ (*Chuang-lao* 黄老 *Huáng-Lǎo*), což byla syntéza Žlutého císaře (Chuang-tiho) a Lao-c'a. Jisté je, že již kolem roku 130 n. l. je doložena přítomnost buddhistů v Čchang-anu, hlavním městě Chanské říše.

Buddhistické obce ve středoasijském Východním Turkestánu vznikaly pravděpodobně ve stejné době nebo jen o něco dříve než v Číně. Ve 2. století n. l. se Chotan, jedno z nejdůležitějších království Západního kraje (tehdy pod čínským jménem Jü-tchien 于阗, 于阗, 於阗, 于寘, 于寘 *Yútián*), dostal pod vládu indo-skythských Kušanů, jejichž vládce byl velkým podporovatelem buddhismu. Podobná situace byla i v jiných oázách Východního

¹ Podle jiných pramenů se jmenoval Čchin Ťing-sien (秦景宪 *Qín Jǐngxiàn*), Čchin Ťing (秦景 *Qín Jǐng*), Ťing Ni (景匿 *Jǐng Nì*) atd.

Turkestánu. Dalším významným centrem buddhismu byla Kuča (tehdy čínsky Čchiou-cc' 龟兹 *Qiūcí, Qiūzī*, též psána mnoha dalšími způsoby), rovněž jedno z významných starověkých království v Západním kraji. Zdá se, že na rozdíl od Chotanu zde převládalo učení hínajánového buddhismu. Projevy raného buddhismu, stúpy a jeskynní chrámy, datované již do 3. století, můžeme sledovat díky archeologickým vykopávkám podél Hedvábné cesty od středoasijského Chotanu, Kuče a Turfanu přes Tun-chuang a Lan-čou až po Maj-t'i-šan ve střední Číně.

Zpočátku byl buddhismus v Číně považován za zvláštní větev či sektu taoismu.² Proto byl chápán jako „barbarská“ verze taoismu. Dalším důvodem ztotožnění raného buddhismu s taoismem byla jednak ideová blízkost obou náboženství v rané fázi, jednak skutečnost, že čínština postrádala adekvátní pojmy pro vyjádření abstraktních buddhistických myšlenek, a byla proto nucena se při překladech buddhistických sůter uchýlovat k zavedené taoistické terminologii. Po příchodu buddhismu do Číny se taoismus a buddhismus vzájemně ovlivňovaly. Pod vlivem taoismu vznikla v Číně někdy ve 3. století n. l. například škola dhjánového buddhismu Čchan (japonsky *Zen*). Za jejího praotce je považován Tao-an (道安 *Dào'ān*, 312–385), zakladatel učení o „prvotním nebytí“. Pod vlivem buddhismu a konfucianismu vznikla například nebeská hierarchie božstev a nesmrtelných (*sien* 仙 *xiān*).

Kontakty s buddhistickou Indií byly nejspíše zprostředkovávány prostřednictvím řecko-baktrijské (asi 250–125 před n. l.), indo-řecké (asi 180 před n. l.–10 n. l.) a indo-skythské (85 před n. l.–20 n. l.) dynastie, které ovládaly severozápadní Indii. Je celkem pravděpodobné, že v poselstvech, která v té době po Hedvábné cestě přicházela do Čchang-anu ze střední Asie a z Kašmíru, byli buď hlasatelé buddhismu, nebo alespoň osoby znalé tohoto učení. Misionáři ze střední Asie An Š'-kao, Kumáradživa a jejich spolupracovníci přeložili ve 2. až 4. století stovky děl do čínštiny a položili pevné základy buddhistickému učení v Číně.

Ve 4. století již buddhismus získal své jisté místo v Číně, vznikla celá řada škol a směrů („šest škol a sedm sekt“) a roku 399 se Fa-sien (法显 *Fǎxiǎn*, 337 – asi 422) jako první čínský buddhistický poutník vydal do Indie pro posvátné spisy. I když v dějinách čínského buddhismu nastala určitá období jeho pronásledování (ve středověku zejména v letech 574–577 a 842–845), nepodařilo se nikdy zcela potlačit vliv tohoto náboženství na vývoj čínského myšlení a kultury. Po celém území Číny se můžeme setkat s nesmazatelnými stopami

² Toto ztotožnění vycházelo z legendy, že Lao-c' na konci svého života údajně opustil Čínu na buvolovi, aby „barbarům“ na západě přinesl své učení. V Indii se prý setkal se samotným Buddhou, který se podle legendy stal jeho žákem.

buddhistického náboženství. Čínský buddhismus byl přitažlivý jak pro prostý lid, tak i pro vládnoucí kruhy – řada císařů konvertovala k buddhismu, kterému dávala přednost před taoismem.

Za dynastie Suej a v první polovině vlády dynastie Tchang (v 6. až 9. století) dosáhl buddhismus v Číně, podporován císařským dvorem, svého největšího rozkvětu. V té době vznikly velké školy Chua-jen, Tchien-tchaj, Čchan, Fa-siang aj., z nichž řada později přešla do Japonska a ve své japonské podobě (Kegon, Tendai, Zen, Hossó) působí dodnes, a to i na Tchaj-wanu. Růst buddhistického náboženského společenství (*sangha*) brzy postavil Tchangskou říši před nemalé ekonomické problémy.

Hospodářsky silné kláštery se staly hrozbou pro panovnickou dynastii. Jelikož byly kláštery osvobozeny od daní, mnoho rolníků věnovalo svůj majetek klášterům a pronajímalo si půdu. Stále bohatší kláštery odebíraly říši lidi a materiál, a proto v roce 845 došlo k velkému pronásledování buddhistů a sekularizaci klášterního majetku. Z této pohromy se buddhismus v Číně již nikdy zcela nevzpamatoval.

Jednou ze zvláštností čínského buddhismu je jeho velké přizpůsobení čínskému kulturnímu prostředí. Ačkoli to původně bylo náboženství cizí, záhy se z buddhismu stalo čínské národní náboženství. Za dynastie Sung (10.–13. století) došlo k splynutí buddhistického myšlení s konfucianstvím a taoismem.

PRVNÍ BUDDHISTIČTÍ MISIONÁŘI A PŘEKLADATELÉ V ČÍNĚ

O autorech klasických buddhistických děl v páli a sanskrtu víme poměrně málo. Zato však máme k dispozici velké množství informací o procesu překládání do čínštiny a o překladatelích. Známe více než dvě stě jmen překladatelů, o jejich asistentech ani nemluvě. Někteří ranní překladatelé kolem sebe shromáždili množství spolupracovníků, takže vznikaly celé překladatelské štáby.

Prvními buddhisty zmiňovanými v čínských biografických přehledech a katalozích³ jsou Kášjapamátanga († asi 68 n. l.) a jeho druh Dharmaratna (též Góbharana), oba ze střední Indie. Pobývali právě u Velkých Jüe-č'ü, když k nim dorazili chanští poslové a pozvali je

³ Mezi nejznámější z těchto přehledů patří *Životopisy význačných mnichů* (čínsky *Kao-seng-čuan* 高僧傳, 高僧傳 *Gāosēng zhuàn*) od významného čínského buddhistického historika Chuej-ťiaa (497–554) a *Sebrané překlady Tripitaky* (čínsky *Čchu san-cang ti-ti* 出三藏記集, 出三藏記集 *Chū Sānzàng jìjì*) od Seng-joua (445–518), dalšího předního čínského buddhistického historika.

jménem císaře Ming-tiho do tehdejšího hlavního města Luo-jangu, kam přijeli kolem roku 67 n. l.

Kášjapamátanga byl vzdělán v hínajánové i mahájánové literatuře. Cestoval hodně po jižní Indii, kde přednášel *Sútru zlatého jasu* (*Suvarnaprabhásasútra*) a podával k ní interpretace. Tato sútra byla později přeložena několikrát do čínštiny, poprvé pod titulem *Sútra zlatého jasu*. Autorem prvního překladu do čínštiny byl Dharmakšéma (385–433), buddhistický mnich původem ze střední Indie, jenž rovněž přišel do severní Číny ze střední Asie. Tato mahájánová sútra sehrála rovněž významnou roli při upevňování pozic buddhismu v Japonsku. Například v období Nara (710–794) chtěli japonští vládci dokonce založit na *Sútře zlatého jasu* svou politiku.

Jediným dílem, které je Kášjapamátangovi připisováno a na němž pracoval spolu s Dharmaratnou, je *Sútra o 42 částech*. Dílo je vlastně kompilací, založenou na překladu jednotlivých oddílů z celé řady buddhistických spisů. V této sútře, která je zároveň prvním buddhistickým dílem v čínštině, je představeno zejména učení hínajány.⁴ Dharmaratna po Kášjapamátangově smrti přeložil přibližně v letech 68–70 n. l. do čínštiny ještě čtyři další sútry. Všechna tato díla se však ztratila v důsledku politických nepokojů na počátku 4. století.

Až od poloviny 2. století začali do Číny přijíždět buddhističtí misionáři pravidelněji. První z nich byl An Š'-kao (安世高 *Ān Shìgāo*)⁵, původem údajně parthský korunní princ⁶, který přibyl do Luo-jangu kolem roku 148 a obnovil tradici kláštera Bílého koně. Jeho příchodem začínají skutečné dějiny buddhistické literatury v Číně. Spolu se svým krajanem An Süanem (安玄 *Ān Xuán*), laikem, a čínským šrámanou Jen Fo-tchiaem (嚴佛調 *Yán Fótíáo*, † mezi 181 a 190) založil překladatelskou školu a následujících dvacet let se věnoval překládání buddhistických textů do čínštiny. Jeho další osudy po roce 168 nejsou známy. Údajně byl zavražděn na cestě do jižní Číny, kam se chtěl uchýlit v době politických nepokojů za vlády císaře Ling-tiho (汉灵帝 *Hàn Língdì*, vládl 168–189).

⁴ *Sútra o 42 částech* je tradičně datována do roku 67 n. l. v souladu s textem předmluvy. Řada vědců se však domnívá, že vznikla až ve 2. století.

⁵ *An* v jeho jméně opět podle čínského způsobu odkazuje k zemi původu (nebo zemi, odkud dotyčný přišel), tedy *An-si*, Parthie, či lépe řečeno říše Arsakovců (247 před n. l.–224 n. l.).

⁶ O jeho královském původu se neví téměř nic s výjimkou toho, že byl údajně parthský korunní princ. Nic také nepotvrzuje, že byl opravdu princem z dynastie Arsakovců. Podle buddhistické tradice po smrti svého otce předal trůn strýci a stal se šrámanou. Jeho příjezd do Luo-jangu se časově shoduje s nástupem parthského krále (velkokrále, krále králů) Valagaše IV. (Vologasés IV., řecky ΟΛΑΓΑΣΗΣ nebo ΟΛΟΓΑΣΗΣ, vládl asi 147–191). Parthští panovníci se označovali, v souladu s perskou tradicí, titulem král králů (do češtiny se někdy překládá jako velkokrál), v řeckých opisech na mincích obvykle v podobě ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ (*Basileōs Basileōn*).

Dílo An Š'-kaa a jeho spolupracovníků je úctyhodné. Počet děl připisovaných samotnému An Š'-kaovi se pohybuje mezi 35 a 176, většinou hínajánových textů. Ne náhodou je proto považován za největšího z raných překladatelů buddhistických sůter. Význam první překladatelské školy podtrhuje fakt, že za prvních sedm desetiletí po příchodu An Š'-kaa a jeho spolupracovníků do Luo-jangu (148–220 n. l.) bylo přeloženo několik set buddhistických děl, z nichž však většina byla ztracena v neklidných dobách do roku 730.

Pro období raného pronikání buddhismu do Číny po Hedvábné cestě je typické, že všichni misionáři, včetně indických, přicházeli „ze Západního kraje“, tj. z čínské střední Asie. Zajímavý je například pohled na etnické složení nejbližších An Š'-kaových spolupracovníků, mezi nimiž se již objevují i Číňané (Jen Fo-tchiao). Najdeme mezi nimi například Partha (An Süan, původně obchodník, později zvolil náboženskou dráhu jako buddhistický laik), dva překladatele kušánského (tocharského?) původu: Lókakšéma, narozen kolem 147) a Č' Jao (支曜 *Zhī Yào*), dva sogdského původu: Kchang Ťü (康巨 *Kāng Jü*) a Kchang Meng-siang (康孟详 *Kāng Mèngxiáng*) a tři Indý: Ču Fo-su (竺佛逝 *Zhú Fósù*), Ču Ta-li (竺大力 *Zhú Dàlì*) a Dharmapála.⁷

Ze střední Asie také pocházel Kumáradžíva (344–413), buddhistický misionář a nejvýznamnější překladatel buddhistické literatury do čínštiny. Narodil se v Kuče ve Východním Turkestánu jako syn indického bráhmána Kumárájany a princezny Džívaky z Kuče. Proslavil se jako velký znalec indického a védského učení. Bylo to zejména jeho zásluhou, že se buddhistické náboženské a filosofické myšlenky v Číně rychle šířily. Původně studoval v Kašmíru a Kašgaru hínajánový buddhismus, později konvertoval k mahájánové škole madhjamaka. Učil i dva vnuky krále z Jarkandu.

Když byla Kuča roku 384 dobyta generálem Lü Kuangem (吕光 *Lǚ Guāng*, 338–399, vládl poté jako císař státu Pozdní Liang, 386–399), byl Kumáradžíva zajat a po sedmnáct let vězněn. V roce 401 přišel do sídelního města Čchang-anu, který byl tehdy sídelním městem státu Pozdní Čchin (384–417). Zde se za pomoci tisíce mnichů pustil do překladatelské činnosti. On sám mluvil plynně čínsky a jeho spolupracovníci vynikali znalostí jak buddhismu, tak sanskrtu. Mezi jím přeložená významná díla patří například *Lotosová sůtra*, *Diamantová sůtra*, *Amitábhásůtra*.

⁷ Původ raných buddhistických misionářů se obvykle dá poznat již z jejich čínských jmen, kde *An* označuje parthský původ (*An-si* = Parthie), *Č'* kušánský (tocharský?) původ (od *Ta Jüe-č'* = Velcí Jüe-č'ové), *Kchang* sogdský původ (*Kchang-řü* = Sogdiana) a *Ču* často původ v severní a střední Indii (*Tchien-ču*).

Buddhističtí poutníci

S šířením buddhismu v Číně souviselo i pátrání po původních buddhistických spisech nejdříve se střední Asii, později v Indii. Prvním známým poutníkem, který hledal tyto texty, avšak bohužel nezanechal žádnou zprávu, byl Ču Š'-sing (朱士行 *Zhū Shìxíng*, 203–282). Protože nebyl spokojen se zněním *Sútry transcendentní moudrosti o 8 000 řádcích*, které bylo k dispozici v Klášteře Bílého koně v Luo-jangu, vydal se hledat úplný text. Kolem roku 260 došel do Chotanu, kde nechal opsat úplné znění této sútry ze sanskrtu. Tuto verzi pak přivezli jeho žáci zpět, zatímco on sám zůstal v Chotanu, kde také zemřel.

Prvním slavným poutníkem pro posvátné buddhistické spisy byl Fa-sien (法显 *Fǎxiǎn*, 337–asi 422). Fa-sien bylo jeho mnišské jméno, znamenající „Jas dharmy“. Když mu byly tři roky, zasvětil ho otec duchovní dráze a od té doby klášter prakticky neopustil. Ve dvaceti letech složil mnišské sliby, získal zasvěcení a své mnišské jméno. U většiny čínských buddhistických mnichů jsou známa pouze jejich přijatá (mnišská) jména.

Narodil se v provincii Šen-si a později odešel do Čchang-anu, který byl tehdy sídelním městem malého státu Pozdní Čchin (384–417). Tam prohluboval své znalosti buddhistické literatury a zajímal se zejména o vinajové texty, tj. texty o mnišské disciplíně a pravidlech klášterního života. Protože ho tehdejší stav vinajové literatury neuspokojoval, rozhodl se příslušné texty získat přímo „u pramene“.

Na jaře roku 399 se spolu s dalšími mnichy vydal z Čchang-anu po Hedvábné cestě na dlouhou pouť do Indie. Za Tun-chuangem prošel pouští Gobi, o níž zanechal působivé svědectví: „*V té poušti jsou zlí duchové a často tam vanou horké větry; každý, kdo s nimi přijde do styku, bývá usmrcen a nikdo odtamtud nevyvázne se zdravou kůží. Nahoře ve vzduchu nepoletuje žádné ptactvo a dole po zemi neběhá žádná zvěř. Rozhlíš se kol dokola, až kam tvé oko dohlédne, v naději, že najdeš cestu, po níž by ses vydal, leč nevidíš nic, čeho by ses zachytil. Jedině vyschlé kosti lidských mrtvol ti vyznačují cestu.*“⁸ Dále prošel kolem jezera Lobnor do země Šan-šan (starověký Lou-lan, Krórajina), kde pobyl něco přes měsíc. Poté odbočil na severozápad do Wu-i (乌夷 *Wūyí*, tj. Karašahr), kde bylo jedno z tehdejších buddhistických center.

Jakmile získal určité zásoby na další cestu, pokračoval na jihozápad, až po více než jednom měsíci dorazil do státu Jü-tchien (dnešní Chotan), který v té době byl pod silným vlivem indické kultury. Jak vyplývá z Fa-sienova textu, byl Jü-tchien tehdy významným

⁸ Fa-sien: *Zápisky o buddhistických zemích*. Praha, ODEON 1972, s. 22.

buddhistickým centrem. Fa-sien se v něm zdržel na dva týdny trvajících buddhistický svátek s procesím soch. Poutníci dále pokračovali do C'-che (v okolí dnešního Karghalyku), přešli Cchung-ling (Pamír?, Karákóram ?) a došli do Jü-chuej (於麾 *Yúhuī*, nebo 於摩 *Yúmó*)⁹. Další cesta do Indie je nejistá. Fa-sien pokračoval do Ťie-čcha (竭叉 *Jiéchā*)¹⁰, pak přes Sněžné hory (雪山 *Xuě Shān*)¹¹ do země Tchuo-li (陀历国 *Tuólì Guó*)¹². Zdá se, že se pohyboval v pamírsko-karákóramské oblasti, kde přešel hranice do tehdejší severní Indie (v dnešní pákistánsko-kašmírské oblasti). Zde někde překročil řeku Sin-tchou (新头 *Xīntóu*, tj. Sindh, Indus) a pokračoval dále do země Wu-čchang (乌菴国 *Wūcháng Guó*, tj. Udjána na pákistánsko-afghánském pohraničí).

Cesta z Čchang-anu až na toto místo trvala včetně delších přestávek (zejména v Jü-tchieniu, kde se Fa-sien zdržel tři měsíce) tři roky (399–402). Fa-sien poté putoval po severní, střední a východní Indii celkem sedm let a v roce 410 dorazil na ostrov Šrí Lanku a odtud nastoupil zpáteční cestu po moři do Číny. Stal se tak prvním obyvatelem Číny, který podnikl cestu po Asii v takovémto rozsahu. V průběhu roku 414 dokončil svůj cestopis, známý jako *Zápisky o buddhistických zemích* (čínsky *Fo kuo ti* 佛国记 *Fo guó jì*).

Přibližně ve stejné době putovali po Hedvábné cestě z Číny i jiní buddhističtí poutníci. Například Č'-meng (智猛 *Zhìměng*, † 453) cestoval do Indie v letech 404–424 stejnou cestou jako Fa-sien, zpět se však vracel po souši. V roce 420 se na cestu do Indie vydal Fa-jung (法勇 *Fǎyǒng*), který putoval „severní cestou“ přes Turfan, Kuču a Kašgar. Podobně jako Fa-sien i on se do Číny vrátil po moři. O sto let později (v letech 518–521) se do Gandháry vypravili mniši Sung-jün (宋云 *Sòngyún*) a Chuej-šeng (惠生, též 慧生 *Huìshēng*). Všichni tito buddhističtí poutníci měli pro svou dobu velký význam tím, že přivezli velké množství originální buddhistické literatury.

Tolik k počátkům pronikání buddhismu do Číny. Živý pohyb po obchodních cestách, zejména ve směru Západ – Východ, způsobil od tchangské doby pronikání dalších cizích náboženství do Číny: islámu, nestoriánství, manicheismu, zoroastrismu a judaismu.

⁹ Jü-chuej ležel jižně od C'-che, snad na úpatí Karákóramu.

¹⁰ Lokalizace Ťie-čcha není jednoznačná – klade se jednak do oblasti Kašgaru (ten je však značně stranou od směru cesty a kromě toho se v té době nazýval Šu-le), jednak do Taškurganu, Skárdu v severním Kašmíru, Khalace v Ladácku. Údaj, že „Ťie-čcha je hornatá země se studeným podnebím“ by naznačoval, že se jednalo spíše o vysokohorskou oblast.

¹¹ Jako Sněžné hory se v čínských historických pramenech označovala horstva Himálaje a Hindúkuše.

¹² Lokalita na území historického Dardistánu, tj. území na styku Himálaje, Karákóramu a Hindúkuše.

Islám

Z importovaných náboženství získal významné postavení mezi čínskými náboženstvími (vedle buddhismu) pouze islám. Do Číny začal islám pronikat sice již v 7. století, ve větší míře se však ve vnitřní Číně začal prosazovat až od 14. století. Dnes každé větší čínské město má svou muslimskou komunitu, včetně Pekingu a Si-anu.

Islám se vyvinul jako v pořadí třetí světové monoteistické náboženství.¹³ Muslimská náboženská a politická obec se brzy po smrti svého zakladatele Muhammada (asi 570–632) rozrostla v rozsáhlou muslimsko-arabskou říši, Arabský chalífát. Na východ se islám začal lavinovitě šířit bezprostředně po dobytí Persie muslimy v 7. století. Podle čínské tradice se sám Muhammad zajímal o čínskou kulturu a inicioval první styky Arabského chalífátu s Čínou.¹⁴ Ve dvacátých letech 7. století prý dokonce vyslal do Číny poselstvo v čele se svým strýcem Sa‘dem ibn Abí Waqqásem (595–664), pozdějším guvernérem Iráku (638–642). Waqqásovi se připisuje založení nejstarší mešity v Číně, známé pod čínskými jmény Chuaj-šeng-s’ (怀圣寺 *Huáishèng Sì*) a Kuang-tcha-s’ (光塔寺 *Guāngtǎ Sì*), v Kantonu roku 627. Zároveň je tato mešita jednou z nejstarších na světě.

Přestože moderní vědci nemají přímé doklady o tom, že Waqqás v Číně skutečně byl, souhlasí s tím, že islám začal pronikat do Číny již v průběhu 7. století. Za oficiální datum příchodu islámu do Číny se dnes všeobecně považuje rok 651, kdy třetí chalífa ‘Uthmán ibn ‘Affán (vládl 644–656) vyslal své posly do Čchang-anu k tchangskému císaři Kao-cungovi. Od té doby se arabští a perští muslimové začali usazovat v Čchang-anu, Luo-jangu, Jang-čou, Kantonu a dalších čínských městech.¹⁵ Pro zakořenění islámu v Číně však bylo daleko důležitější pozdější období, kdy s pokračující islamizací střední Asie docházelo k stále silnějšímu islámskému pronikání.

Vpád Arabů do Transoxanie (též Mavérannahr)¹⁶ v první polovině 7. století a jejich vojenské úspěchy nutily místní vládcy hledat silné spojení. Někteří z nich považovali za

¹³ Jeho název má původ v arabském slovesném kořeni *slm*: *aslama* znamená „podrobení se (Bohu)“, *muslim* je „(ten) který se podrobuje (Bohu)“.

¹⁴ Podle jednoho z *hadísů* (výroků Prorokových) prý se Muhammad vyjádřil v tomto smyslu: „*Ačkoli je Čína daleko, v nedohlednu, měli bychom tam jít a hledat vědomosti.*“

¹⁵ Jeden z nejstarších dochovaných muslimských hrobů v Číně se nachází v Lin-sia v provincii Kan-su. Pro tento kolem 1300 let starý hrob prvního arabského misionáře v této oblasti Hamuzeliho (Chan Ce-ling) je Lin-sia někdy označováno za malou Mekku.

¹⁶ Starověký název Transoxanie označoval území „za řekou Oxus“, tedy Amudarjou. Vztahoval se na část střední Asie přibližně odpovídající dnešnímu Uzbekistánu, Tádžikistánu a jihozápadnímu Kazachstánu. Mavérannahr původně označoval území na pravém břehu Amudarje, postupně byl přenesen na oblast mezi Amudarjou a Syrdarjou.

takového spojence říši Tchang. Proto se také poslední sásánovský král Jazdkart III. v roce 642 obrátil na tchangského císaře Tchaj-cunga s prosbou o pomoc. Císař odmítl s poukazem na velkou vzdálenost. Ani Jazdkartův syn Péróz (III.) v Čchang-anu nepochodil. Expanze Arabského chalífátu byla poprvé zastavena teprve počátkem 8. století v oblasti Taškentu.

V té době však již Arabové pronikli až ke Kašgaru a Turfanu. V polovině 8. století nutně muselo dojít ke konfliktu obou tehdejších velmocí – z východu do střední Asie probíhala expanze Tchangské říše, ze západu jí konkurovala rozpínavost Arabského chalífátu Abbásovců. V roce 748 byla na západ poslána velká armáda polyetnického složení, jíž velel generál Kao Sien-č' (高仙芝 *Gāo Xianzhī*, korejsky Ko Sóndzi 고선지 *Go Seon-ji, Ko Sŏn-ji*, † 24. 1. 756), sám korejského původu. Záminkou byla pomoc ferganskému knížeti proti knížeti sousední Šásě (dnešní Taškent). Čínská vojska dobyla Šáš, vyplenila ji, pobrala bohatou kořist a uvěznila místního vládce. Jeho syn se však obrátil o pomoc k Arabům a roku 751 došlo k památné bitvě u řeky Talas, v níž byla třicetitisícová tchangská armáda poražena. Bitva na řece Talas byla jednou z nejdůležitějších událostí v dějinách střední Asie. Učinila totiž definitivní tečku za expanzí Tchangské říše směrem na západ. Od druhé poloviny 8. století se státy Východního Turkestánu na téměř tisíc let vyvíjely bez jakéhokoli zasahování ze strany čínských říší.

Islám se do Číny ve větší míře začal šířit snad již po skončení An Lu-šanova povstání (755–763), jehož porážky se účastnili středoasijsí Ujguři, tradiční spojenci Tchangů.¹⁷ Tehdy se prý v Číně usadilo na 50 000 muslimských vojáků ze střední Asie. Po souši, tedy po Hedvábné cestě, islám do Číny přicházel pomaleji než po moři. Již v první polovině 9. století kupec Sulajmán ibn Abi Karima, putující po moři z Basry do Číny, psal o tom, že v jihočínském Kantonu (arabsky *Hanfu*) je silná muslimská komunita, jež měla dokonce zastoupení u místních úřadů.¹⁸ Velké muslimské obce, často soustředěné do muslimských čtvrtí, byly i v Čchang-anu, Čchüan-čou (arabsko-persky *Zaytūn*) a dalších městech na východním pobřeží Číny. Na konci dynastie Tchang se již celkový počet muslimů v Číně odhadoval na půl miliónu.

Z údajů nijak nevyplývá, zda již v této době byli mezi muslimy i Číňané. Zřejmě však ještě za Sungů muslimy v Číně tvořili cizinci. V roce 1110 jich zde byly již asi dva milióny. Hlavní příliv muslimů nastal až za Mongolů. Po dobytí střední Asie na začátku 13. století

¹⁷ Sami Ujgurové však byli islamizováni až daleko později – jednotlivé skupiny v 10. století, hlavní vlna islamizace přišla až v polovině 14. století.

¹⁸ Koncem 9. století muslimská komunita v Kantonu, tvořená arabskými a perskými obchodníky, již čítala kolem 100 000 osob.

mnoho Mongolů přijalo islám. Kosmopolitismus a náboženská tolerance Mongolů umožňovaly další šíření islámu. Ve střední Asii se islám stal státním náboženstvím a po Hedvábné cestě se šířil dále na východ. Ještě v období dynastie Jüan byl plně islamizován pruh při jižní větvi Hedvábné cesty od Kašgaru přes Jarkand, Chotan, Čerčen až k jezeru Lobnor. Odtud se pak šířil po říši Jüan. Muslimské komunity byly v Karakorumu, Chánbalyku, v jednotlivých městech obývaných Ujgury na severu dnešního Sin-ťiangy (Urumči, Bešbalyk, Kočo) a v řadě měst vnitřní Číny.

Již za Mongolů někteří muslimové zastávali v Číně významná místa. Zejména Jün-nan (*Karadžang*) v jihozápadní Číně byl spravován muslimy. Jeho prvním guvernérem se v roce 1274 stal Sajjid Adžall Šamsuddín ‘Umar al-Buchárí (asi 1210–1279) z Buchary. Jeho rodina se postupně stala jednou z nejmocnějších muslimských rodin v Číně. Jeho nejstarší syn Násiruddín († 1292) byl guvernérem Jün-nanu v letech 1280–1284¹⁹ a po něm následoval jeho bratr Husajn († 1310) do roku 1286, kdy ho vystřídal Mongol Esen-buka.

Islám až do 13. století zřejmě neměl jednotné čínské pojmenování. Nejstarší čínský termín pro islám, *ta-š'-fa* (大食法 *dàshí fǎ*, „zákon z Ta-š'“, jak se čínsky nazývaly země Arabského chalífátu na Předním východě), pochází však již z doby dynastie Tchang. Jedním ze starších pojmenování pro islám bylo *tchien-fang-t'iao* (天方教 *tiānfāng jiào*, „arabské náboženství“, „náboženství z Mekky“). *Tchien-fang* (doslova „nebeský čtverec“) bylo v čínských historických pramenech mingské doby označení jednak pro Mekku, jednak přeneseně pro Arábii. Podle některých názorů souviselo s *tchien-fang* (天房 *tiānfáng*), překladem arabského *bajt Alláh* („dům Boží“), což byl jiný název pro Ka'bu, nejposvátnější místo islámu.

Teprve za dynastie Jüan se objevil termín *mu-su-man* (穆素蛮 *mùsùmán* = musulman) pro nově příchozí ze Střední Asie a Persie. Méně se používal pro potomky Arabů a Peršanů již usdlé v Číně. Vedle toho byl zaveden čínský termín *chuej-chuej* (回回 *huíhuí*)²⁰, který se později stal součástí etnického jména nově vzniklé národnosti, čínských Muslimů, Chuejů. Pozdější různorodost názvů dodnes odráží tři souběžně používané termíny pro islám v Číně: *chuej(-chuej)-t'iao* (回[回]教 *huí [huí] jiào*), *čching-čen-t'iao* (清真教 *qīngzhēn jiào*) a *i-s'-*

¹⁹ O Násiruddínovi (*Nesardyn*, *Nescardyn*, *Nastardyn* apod.) se dokonce zmiňuje i Marco Polo v souvislosti s válkou proti Barmě (*Mien*).

²⁰ Znak *chuej*, který je tvořen dvěma soustřednými čtverci a v základním významu znamená „vracet se“, „obracet se“, dostal zároveň novou interpretaci. Podle muslimů vnitřní čtverec zastupuje Mekku a vnější čtverec „onen svět“. Návrat do „onoho světa“ znamená návrat k Alláhovi.

lan-tiao (伊斯兰教 *yīslán jiào*).²¹ Za dynastií Ming a Čching se islám stal již definitivně jedním z velkých náboženství Číny, i když v převážné většině se k němu hlásí příslušníci nechanských národností.

Nestoriánství

Z cizích náboženství je třeba vyzdvihnout dále nestoriánství, které zanechalo v Číně zřetelné stopy. Nestoriánství bylo dlouhou dobu nejrozšířenější křesťanskou církví, která ve své době vyvíjela nejhrošlivější misijní činnost. Nestoriánská církev²² se původně rozvíjela zejména v Sýrii. V 5. století se rozešla s byzantskou církví (roku 488 se zcela oddělila), když se postavila proti jejím monofyzitským tendencím a na stranu konstantinopolského biskupa Nestoria (asi 381–asi 451). Jako představitel školy z Antiochie nad Orontem se postavil proti novému pojmenování *Theotókos* (Θεοτόκος, bohorodička), které začalo být připisováno Ježíšově matce Marii. Namísto něj prosazoval titul *Christotókos* (Χριστοτόκος, zroditelka Krista). Jeho učení bylo na koncilech v Efesu (431) a Chalcedonu (451) označeno za heretické. Po Nestoriově smrti byli příslušníci jeho církve protivníky nazýváni nestoriány, sami se však nazývali „chaldejskými křesťany“²³ a v Indii „křesťany sv. Tomáše“.

Po svém rozchodu s oficiální církví se nestoriánství začalo rychle šířit přes střední Asii dále na východ. V době svého rozkvětu měli nestoriáni dvacet pět metropolí. Již v 5. století byly doloženy komunity nestoriánských křesťanů v Persii, o století později ve střeadoasijském Mervu a afghánském Herátu. Z těchto metropolitních center se učení šířilo dále do střední Asie. Po dobytí Persie Araby roku 637 bylo nestoriánství uznáno Arabským chalífátem a podporováno jako separátní náboženská obec. Patriarcha Jesuzabes (628–647) dokonce uzavřel smlouvu s Muhammadem a chalífou ‘Umarem (vládl 634–644) o svobodě křesťanského náboženství. Nestoriáni pak zastávali vznešené úřady při dvoře chalífů, byli tajnými písaři, lékaři a pokladníky. Sídlo patriarchátu bylo přeloženo do Bagdádu, sídla chalífátu.

²¹ Termín *čching-čen-tiao* („náboženství čistoty a pravdy“) se začal používat již ve 14. století, ale rozšířil se hlavně za Mingů a Čchingů. Dnes v řadě čínských měst můžeme nalézt *čching-čen-s’* (清真寺 *qīngzhēn sì*, „chrám čistoty a pravdy“), což je označení pro čínské mešity. Již mezi lety 1314–1320 byla mešita v Chang-čou označena jako *čen-tiao-s’* (真教寺 *zhēnjiào sì*, „chrám pravdivého náboženství“). Termín *i-s’-lan-tiao* je moderním fonetickým přepisem slova *islám*.

²² Tato církev je v současnosti známa pod jmény Asyrská církev Východu, případně Východní syrská církev, oficiálním názvem Svátá apoštolská katolická asyrská církev Východu.

²³ Roku 1552 se část nestoriánů sjednotila s římskokatolickou církví, což vedlo k založení samostatné chaldejské církve.

Do Číny se nestoriánství dostalo snad již roku 578. Příchod nestoriánů do Číny a jejich misionářskou činnost popisuje kamenná stéla, původně vztyčená v Čchang-anu (dnešním Si-anu) roku 781, kterou v roce 1625 objevili jezuitští misionáři.²⁴ Stéla nese hlavní čínský nápis a nápisy v aramejské syrštině. Titul stély je *Stéla o propagaci v Číně jasného náboženství z Velkého Čchin*.

Na bocích jsou uvedena v syrštině a čínštině jména 128 nestoriánů, hlavně kněží a církevních hodnostářů (67 jmen v syrštině, 61 v čínštině). Podle čínského nápisu přijal tchangský císař Tchaj-cung roku 635 v hlavním městě Čchang-anu jistého nestoriánského biskupa z Persie A-luo-pena (阿罗本 *Āluóběn*; známe pouze čínskou podobu jeho jména): „Když císař Tchaj-cung, posmrtným jménem *Wen-chuang-ti*, nastoupil v Číně slavně [na trůn], vládl svým poddaným pln světla a moudrosti. Ve Velké říši Čchin byl muž velké ctnosti²⁵ jménem *A-luo-pen*, který zjistil záměr nebes a přinesl s sebou pravé spisy (Písmo).²⁶ Sledoval směr větrů, přes obtíže a nebezpečí podnikl svou cestu (do Číny) a v devátém roce éry Čen-kuan²⁷ (635) dospěl do Čchang-anu. Císař vyslal (státního) ministra,²⁸ pana Fang Sūan-linga (房玄齡 *Fáng Xuánlíng*)²⁹ jako svého vyslance, aby na západním předměstí hosta uvítal a doprovodil ho do paláce. V císařské knihovně překládal (Posvátné) spisy. [Císař] prozkoumal učení ve svých komnatách a [poté co] dosáhl hlubokého porozumění o jejich pravdě, vydal speciální edikt o propagaci tohoto učení.“

Císař A-luo-pena přijal vlídně a jím přinesené texty „jasného učení“ (*ťing-ťiao* 景教 *jǐngjiào*), jak zní čínské jméno pro nestoriánství, dal přeložit do čínštiny. V roce 638 byl pro A-luo-pena a dvacet dalších mnichů zřízen v hlavním městě na náklady císařské pokladny klášter Ta Čchin s’.

²⁴ Dnes je tato stéla součástí Háje stél (*Pej-lin* 碑林 *Bēilín*), velké sbírky čínských stél z různých dob v Muzeu provincie Šen-si v Si-anu.

²⁵ Termín „muž velké ctnosti“ (*šang-te* 上德 *shàngdé*) s největší pravděpodobností označuje duchovní hodnost v nestoriánské církvi, a to buď *rabbān* nebo biskup.

²⁶ *Ťing* (经, 經 *jīng*) označuje v čínštině posvátné, kanonické spisy, ať už jsou to základní knihy konfuciánského kánonu, nebo buddhistické sůtry, či Bible. V tomto případě se tedy jedná o Svaté písmo, nicméně často je tento termín v souvislosti s čínskými nestoriánskými spisy překládán jako „sůtry“.

²⁷ Éra Čen-kuan císaře Tchaj-cunga trvala dvacet dva let (627–649), tedy po celou dobu vlády tohoto císaře. Alopen dospěl do Čchang-anu, hlavního města Tchangské říše, v roce 635, tedy ve stejném roce, kdy zemřel Tchaj-cungův otec Kao-cu (vládl 618–626), jeden z mála čínských císařů, který odstoupil ve prospěch svého syna.

²⁸ Jedním z významů termínu *caj-čchen* (宰臣 *zǎichén*) je hlavní ministr, kancléř.

²⁹ Fang Sūan-ling (579–648) byl jedním z nejvýznamnějších hodnostářů tchangské éry. Čínští historikové ho často uváděli jako jeden ze vzorů kancléře. Již v mládí byl prý inteligentní a sečtělý a byl i výjimečně zručný v kaligrafii.

Do roku 650 se nestoriánská obec v Číně rozrostla natolik, že byla uznána jako samostatná diecéze. Za tchangského císaře Kao-cunga byly po celé Číně zakládány nestoriánské kláštery.

V Číně nestoriánská komunita zažívala svůj rozkvět od 7. do 10. století. Ve střední Asii celá řada mongolských a turkických kmenů až po Bajkal na východní Sibiři téměř zcela konvertovala k nestoriánství. U Ujgurů však nakonec zvítězili manichejci a jejich učení se v 8. století dokonce stalo státním náboženstvím Ujgurského kaganátu.

Úspěchy křesťanů narážely na odpor nových náboženství, zejména buddhismu, islámu a manicheismu, která se v Číně a mezi kočovníky nemohla ujmout. Proto mohl být první nestoriánský patriarcha pro Čínu jmenován až kolem roku 720, za vlády císaře Süan-cunga. Podle nestoriánských pramenů Sliba-zkha, patriarcha v letech 714–728, zřídil pro Čínu samostatnou metropolitní provincii (syrsky *Beth Sinaye*).

Nestoriánství procházelo různými údobími zvrátů a dotklo se ho i nařízení císařského ediktu z roku 845, který nařizoval zboření klášterů cizích církví. Vedle buddhismu se vztahoval i na nestoriánství, zoroastrismus a mazdaismus. V té době v nestoriánských kláštorech přebývalo na tři tisíce mnichů. V 10. století nestoriánství v Číně zaniklo. Udrželo se však ve střední Asii (až do 14. století), kde zejména za Mongolů prožívalo nový rozkvět.

Pro evropské cestovatele k Mongolům muselo být značným překvapením, když zjistili, že na dvoře Velikého chána má nestoriánství své pevné místo. Mongolové nestoriány nazývali slovem *erkegün*, což snad mělo původ v řeckém *erchón* (ἔρχων / *érchōn*, „příchozí“). I Sorchoghtani-bechi († 1252), matka chána Chubilaje, byla nestoriánka. Jenom v hlavním městě Ta-tu sloužilo ve dvou kláštorech na 6 000 nestoriánských kněží.

Nestoriánství bylo nakonec ve 14. století téměř vymýceno Tímúrovým pronásledováním a islamizací středoasijských národů.

Manicheismus

Dalším ze západních náboženství, které zanechalo stopy až v Číně, byl manicheismus. Zakladatelem tohoto nejvlivnějšího dualistického³⁰ gnostického náboženství byl babylónský myslitel z perské rodiny Mání (asi 216–274), označovaný svými stoupenci za „apoštola světla“, „nejvyššího Osvíceného“. Dlouho se předpokládalo, že podobně jako nestoriánství i

³⁰ Dualismus klade za základ dva principy. Dualismus theosofický či kosmologický pak hlásá jako od věků existující dva principy, princip dobra a zla. Např. podle nauky manicheismu od věků proti sobě jsou bůh a satan – svět vznikl smělí dobrých a zlých živlů, a proto také v člověku duše dobrá a zlá stále zápasí.

manicheismus byl křesťanskou herezí. Teprve nálezy původních textů ve středoasijském Turfanu počátkem 20. století ukázaly, že Mání, vychovaný patrně ve víře babylonské baptistické sekty, vytvořil samostatný systém. Když se prohlašoval za vyslance Kristova, nemínil Ukřižovaného, nýbrž Ježíše své vlastní christologie. Považoval svou nauku za dovršení všech dosavadních náboženství a chtěl především zreformovat perské náboženství, které se tehdy za mladé dynastie Sásánovců nově organizovalo jako náboženství státní. V jeho duchu stoupenci manicheismu získávali křesťany i buddhisty, kterým líčili Mániovu nauku jako pravý smysl jejich vlastního náboženství.

Sám Mání putoval po asijských zemích a hlásal své učení. Na první misijní cestě se dostal až do Indie, kde se seznámil s buddhismem. Těšil se podpoře perského krále Šápúra I. (*Šāhpuhr*, asi 215–270, vládl asi 240–270) a kázal po celé říši. Vysílal také misie do Římské říše. Rozmach manicheismu vzbudil nelibost zoroastrijských kněží, kteří dosáhli toho, že nový král Bahrám I. (*Wahrām*, vládl 271–274) Máního uvěznil. Když roku 276 v Gondešáhpuru, sídle perského krále, Mání podstoupil s přispěním zoroastrijských kněží mučednickou smrt, jeho přívrženci museli Persii opustit.

Nejdříve hledali útočiště na Západě, kde toto „náboženství světla“³¹ slavilo určité úspěchy (zejména v římské severní Africe – i teolog 4. století svatý Augustin byl zprvu manichejec). Manicheismus se rozšířil prakticky po celé Západořímské říši, na západě až do Španělska. Ačkoli jako zvláštní náboženství na Západě zanikl v raném středověku, jeho vliv lze vystopovat ve středověkých dualistických herezích albigenkých, bogomilů a pauliciánů. Mnoho z gnosticko-manichejského světového názoru přežívá v mnoha moderních náboženských hnutích a sektách. Obrátili se také na východ, kde byli dobře přijati v Mavérannahru. Odtud se vydali, podobně jako nestoriáni, po Hedvábné cestě dále na východ.

Již v 6. nebo 7. století přišli manichejci do Východního Turkestánu. Roku 694 se první představitel manicheismu objevil v Čchang-anu a od té doby se manicheismus v Číně rychle šířil. V roce 731 byl dokonce z iniciativy tchangského císaře Süan-cunga sepsán *Katechismus náboženství světelného buddhy Máního*³² Po založení Ujgurského kaganátu manichejci získali velmi rychle přívržence mezi Ujgury, a dokonce Bögü kagan (vládl 759–780) v čínském Luo-jangu konvertoval k manicheismu. Roku 762 pak byl manicheismus v Ujgurské říši prohlášen za státní náboženství.

³¹ V moderní čínštině se manicheismus nazývá *mo-ni-t'iao* (摩尼教 *móni jiào*), avšak dříve se nazýval též *ming-t'iao* (明教 *míngjiào*, „náboženství světla“).

³² Dva navzájem se doplňující fragmenty byly objeveny v Tun-chuangu.

I v Číně se v té době v řadě prefektur na prosbu Ujgurů stavěly manichejské kláštery. První dal postavit tchangský císař Taj-cung (vládl 762–779) roku 768 v Čchang-anu (Ta-jün kuang-ming s' 大云光明寺 *Dàyún guāngmíng Sì*, „klášter Velkého oblaku a zářivého jasu“). Stejně jako buddhismus, nestoriánství a další cizí náboženství byl i manicheismus roku 845 nařízením císařské vlády postaven mimo zákon a kláštery zbořeny.

Ve stejné době Kyrgyzové dobyli Ujgurskou říši a manichejská obec tam zanikla. V Číně však manicheismus přežil díky své schopnosti synkretického začleňování prvků z jiných systémů. Za dynastie Tchang se opíral o buddhismus³³, za Sungů o taoismus, za mongolské dynastie Jüan a za Mingů o další náboženství. Manicheismus pronikl i do laické buddhistické sekty Bílého lotosu (čínsky *Paj-lien-tiao* (白蓮教 *Báilián jiào*), která sehrála významnou úlohu v čínských dějinách. Původně vznikla ve 12. století jako buddhistická škola, jejímž cílem bylo kromě jiného pravidelným vzýváním buddhy Amitábhy dosáhnout znovuzrození v Čisté zemi (čínsky *t'ing-tchu* 淨土, 淨土 *jìngtǔ*, sanskrtsky *buddha-kṣetra*), buddhistickém ráji. Kromě Amitábhy uctívala i Maitréju, budoucího buddhu. Jako jedna z tajných společností se ve 13. až 15. století účastnila rolnických povstání. Jedno z nich (povstání „rudých turbanů“) napomohlo v roce 1368 ke svržení dynastie Jüan a nastolení dynastie Ming.³⁴

Moderní výzkum manichejského náboženství začal v 19. století, kdy se západní vědci opírali především o křesťanské texty. První velké nálezy vztahující se k manicheismu byly rukopisy a rozvaliny chrámu, jež německá expedice vykopala v Turfanu na počátku 20. století. Řada německých, francouzských, ruských, britských, japonských a jiných výprav objevila četné pozůstatky manichejských rukopisů v parthštině, sogdštině, staré ujgurštině, střední perštině a čínštině.

Zoroastrismus a mazdaismus

Dalším z předovýchodních náboženství, které se šířilo po Hedvábné cestě až do Číny, byl zoroastrismus (mazdaismus). Vzájemný vztah mazdaismu (popřípadě *mazdismu*, *mazdeismu*) a zoroastrismu je nejasný a různě interpretovaný. Protože dochází k vzájemnému prolínání, jsou oba myšlenkové proudy často ztotožňovány. Dříve se za zakladatele či tvůrce nejstaršího

³³ Manichejci dodržovali například vegetariánskou disciplínu jako buddhisté, nosili oděvy bílé barvy, barvy buddhy příštího světového věku Maitréji (u Máního *Métrag*, budoucí světec) apod.

³⁴ Manichejský vliv se projevuje i v názvu této dynastie – Ming, „Světlá“, tedy v podstatě „dynastie světla“.

mazdaismu (zoroastrismu) považoval Zarathuštra, staroíránský kněz a reformátor, o jehož životě neexistují spolehlivé zprávy. Podle perské tradice žil v letech 650/630–550 před n. l., podle novějších výzkumů však mohl žít již v 11. nebo 10. století před n. l. Nicméně se zdá, že tento myslitel byl reformátorem staršího mazdaismu a zakladatelem zoroastrismu.

Mazdaismus bylo náboženské učení starého Íránu (náboženství mágů), pravděpodobně od 2. tisíciletí před n. l. Nejstarší podoba je zachycena v gáthách, formě blízké sakrální poezii, a poté v sbírce posvátných textů, *Avestě*. Základem je kult boha pravdy a dobra, tvůrce světa Ahura Mazdy (středopersky *Ōhrmazd*, „Pán“, „Moudrost“). Svět je chápán dualisticky jako boj dobrého světelného principu (Ahura Mazdy) a principu zla a temnoty (Angra Mainju, středopersky *Ahriman*, „Špatné smýšlení“). Dalším rysem bylo uctívání indo-íránských a kmenových božstev (Mithra), oběti zvířat, rituální požívání opojných nápojů apod. Právě proti tomu vystoupil ve své reformě Zarathuštra.

Zoroastrismus (též zarathuštrismus) lze tedy charakterizovat jako staroíránské náboženství založené prorokem Zarathuštrou. V podstatě šlo o mravní revoluci proti orgiastickému, formalistnímu obětnickému a v podstatě polyteistickému kultu mazdaistických kněží a válečníků a o vytvoření originální syntézy monoteismu a dualismu. Nejvyšším pánem a zároveň stvořitelem všech protikladů je Ahura Mazda, reprezentující monistický princip. Dualistický princip reprezentují jeho synové Spenta Mainju (středopersky *Spēnāk Mēnōk*, „Blahodárný duch“, chápáný jako výlučný přívlastek Ahura Mazdy) a Angra Mainju, kteří musí volit mezi řádem pravdy a lži. Jejich formální manifestací jsou zosobněné myšlenky, slova a dobré nebo špatné činy. Svět je tak chápán jako permanentní konflikt pravdivosti a klamství.³⁵ Obdobně musí volit mezi dobrem a zlem i lidé. Jejich rozhodnutí ovlivňuje osud duše po smrti.

V kontextu dualistického střetávání obou principů vznikl postupně mýtus o budoucím konečném vítězství Ahura Mazdy a jeho stoupců nad zlem. Zejména za vlády perské dynastie Achaimenovců (685/550–330 před n. l.) byla Zarathuštrova reforma revidována v syntézu s náboženskými a kultovními prvky původního mazdaismu. Náboženství se opět stalo panteistickým, posílen byl význam kultu a role kněží. Významnou roli začala hrát bohyně Anáhítá, bůh ohně Átar, bůh Mithra a ohňové kultury a rituály. Jednotlivé postavy kultu prošly posléze určitou transformací, získaly nové antropomorfní, ale zároveň (zejména ve středoperské mazdaistické literatuře) i magické rysy. Vytvořil se též bohatý systém mýtů a rituálů.

³⁵ *Duchovní prameny života. Stvoření světa ve starých mýtech a náboženstvích*, s. 154.

Největšího rozšíření dosáhl zoroastrismus (mazdaismus) za vlády perských Sásánovců (224–651), kdy se dokonce stal státním náboženstvím říše. Po islamizaci Íránu (v 7. až 8. století) se zbytky jeho stoupenců usadily nejdříve ve východní Persii, v roce 936 pak na západním pobřeží Indie, dnešním Gudžarátu. Zde se pod jménem Pársové („Peršané“) udrželi dodnes. V dnešním pársismu je opět posílena monoteistická tendence původního zoroastrismu.

Nedochoval se žádný dokument mluvící o osudech zoroastrismu v Číně, ze skrovných odkazů však lze usuzovat, že byl v Číně značně rozšířen. Za Sásánovců se zoroastrismus začal rychle šířit do střední Asie a již v 6. století se objevil v Číně. V řadě států na území Západního kraje (Jen-čchi, Kchang-kuo, Šu-le, Jü-tchien) se v té době stal uznávaným náboženstvím, stejně jako v severočínských státech Severní Wej (386–535), Severní Čchi (550–577) a Severní Čou (557–581).

Za dynastií Suej a Tchang byly v obou hlavních městech (východním i západním) zakládány chrámy „náboženství uctívání ohně“³⁶ a zřízen zvláštní úřad pro záležitosti zoroastrismu (*sa-pao-fu* 薩宝府, 薩寶府 *sàbǎofǔ*)³⁷. Zoroastrismus však v převážné míře vyznávali cizinci, kteří hojně přicházeli do Číny ze Západu. Za dynastie Severní Sung uctívání ohně proniklo i do lidového náboženství, od dynastie Sung však jakékoli zmínky v čínských pramenech o zoroastrismu mizí.

Judaismus

Judaismus bylo jedno z mála světových náboženství, které se v Číně příliš neuchytilo. O raných dějinách pronikání židovského náboženství do Číny nevíme téměř nic. Naštěstí se v Kchaj-fengu v provincii Che-nan našly tři kamenné stély, datované roky 1489, 1512 a 1663. Nápisy na nich dávají určitou představu o příchodu judaismu³⁸ do Číny, o židovské komunitě a jejím soužití s Číňany.

³⁶ V Číně se toto náboženství nazývalo *sien-tiao* (祆教 *xiānjiào*, „náboženství boha ohně“, *sien* = uctívání ohně, *Sien* = Átar, bůh ohně), *paj-chuo-tiao* (拜火教 *bàihuǒjiào*, „náboženství uctívání ohně“), *chuo-tiao* (火教 *huǒjiào*, „náboženství ohně“) a dalšími názvy.

³⁷ *Sa-pao* nebo *sa-fu* bylo transkripce nečínského názvu. Podle některých autorů bylo převzato z ujurštiny, kde označovalo „vůdce karavany“, podle jiných přešlo do názvu úřadu ze syrštiny (*saba* = stařešina).

³⁸ Ve starších pramenech je judaismus v Číně označován jako *i-s'-le-jie-tiao* (一賜乐业教, 一賜樂業教 *yīcìlèyè jiào*), tedy „izraelské náboženství“. V moderní čínštině je to *jou-tchaj-tiao* (犹太教, 猶太教 *yóutài jiào*), tedy doslova „judské náboženství“.

Podle textů na stélách přišli Židé do Číny již ve druhé polovině vlády dynastie Chan. Pravděpodobnější je však mnohem pozdější datum. Archeologické výzkumy objevily nejranější pozůstatky židovských komunit v Chotanu, Tun-chuangu a Kantonu až z doby dynastie Tchang. Nejisté je i datování kchajfengské synagogy – podle jedněch údajů byla postavena již mezi lety 947 a 950, podle jiných až roku 1163. Je pravděpodobné, že Židé přišli do Číny již před více než tisíci lety, zachyceny v přímých dokumentech jsou však pouze dějiny kchajfengských Židů. S velkou pravděpodobností byli i v jiných městech Číny.

O čínských Židech se v Evropě dlouho nevědělo. Uvádí se, že teprve známý jezuitský misionář Matteo Ricci (1552–1610) se jako první dozvěděl o existenci čínských Židů. V roce 1605 Ricciho navštívil jakýsi mladík čínského vzhledu, který tvrdil, že je jedním z mnoha monoteistů žijících v Kchaj-fengu. Tři roky nato jistý čínský jezuita, vyslaný Riccim, navštívil komunitu, potvrdil existenci rozsáhlé synagogy i autenticitu židovských obřadů. Nalezl zde dokonce údajně šest set let starou bibli. Číňané v této komunitě slavili hlavní židovské svátky, četli *Tóru*, měli hebrejské rukopisy a dodržovali příslušné zákazy.

Poslední zbytky kdysi kvetoucí kchajfengské židovské komunity téměř zanikly na počátku 20. století. Když se pokusy evropských Židů získat pro kchajfengskou komunitu peníze setkaly v malých ohlasem, byli čínští Židé pozváni, aby se přestěhovali do Šanghaje. V osmdesátých letech 20. století bylo v Kchaj-fengu údajně mezi 100 až 300 Židy. Podle sčítání obyvatel v ČLR v roce 2000 zde bylo oficiálně na 400 Židů. Nyní se jejich počet odhaduje na 100 rodin o 500 členech, avšak židovský původ uvádí na 1000 obyvatel města.